

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK O'YINLARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Xakimova Zulfiyaxon Mehmonaliyevna

O'zbekiston tumani 36-maktab o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'lim jarayonini tashkil etish va unda pedagogik o'yinlardan foydalishning ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'lim jarayonini sifati va samaradorligini oshirish uchun mo'ljallangan pedagogik o'yinlarni tanlashning muhim ustuvor jihatlari, psixologik olimlarning ta'limning bu jarayonini tashkillash uchun muhim tavsiyalari haqida so'z borgan.

Annotation. This article provides information about the organization of an inclusive education process in primary classes and the importance of using pedagogical games in it. The article also discusses the important aspects of selecting pedagogical games aimed at improving the quality and effectiveness of the inclusive education process, as well as recommendations from psychological scientists for organizing this process.

Аннотация. Эта статья содержит информацию об организации инклюзивного образовательного процесса в начальных классах и важности использования педагогических игр в нём. В статье также рассматриваются важные аспекты выбора педагогических игр, направленных на повышение качества и эффективности инклюзивного образовательного процесса, а также рекомендации психологических учёных по организации этого процесса.

Kalitso'zlar. Inklyuziv, tayanch-harakat, motorika, qum, suv, rezina, eshitishda nuqsoni bor, ko'zi ojiz.

Ключевые слова: Инклюзив, локомоторный, двигательные навыки, песок, вода, резина, слабослышащий, слепой.

Keywords: Inclusive, locomotor, motor skills, sand, water, rubber, hearing impaired, blind.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasini oshirish, imkoniyatlarini yanada kengaytirish, qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to’g’risida”gi qonun, 2020-yil 13-oktyabrda qabul qilingan “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi prezident qarorida bu masalalarga alohida to’xtalib o’tildi. “Ta’lim to’g’risida”gi qonunning yangi tahririda inklyuziv ta’lim tushunchasi birinchi marotaba qo’llanildi. Inklyuziv ta’lim – fransuzcha “inclusif” so’zidan kelib chiqqan bo’lib, “o’z ichiga oladi” deb tarjima qilinadi va maxsus ehtiyojlari bo’lgan va shartli ravishda sog’lom ya’ni sog’lig’i cheklanmagan odamlarning birgalikdagi ta’limini anglatadi. Inklyuziv ta’lim deganda biz imkoniyatlari cheklangan bolalar va sog’lom bolalarning birga o’qishi degan tor ma’noni tushunmasligimiz kerak. Aslida bu degani har ikki turdagi bolalarning bir xil sharoitda, bir xil e’tibor ostida, tabaqalashtirishsizlarsiz ta’lim olishini nazarda tutadi. Ushbu ta’lim turi bir qator afzalliklarga ega. Masalan, bolalarning jamiyatga kirisha olishi. Ya’ni maxsus ehtiyojga ega bolalar faqatgina davolash maskanlari yoki yaqin qarindoshlari davrasida qolib ketmaydi. Boshqa bolalar singari o’zini jamiyatning teng huquqli a’zosi deb biladilar. Shunday ekan, bugungi kunda o’sib borayotgan har bir yosh avlod o’zini Vatanga kerakli deb bilishi, jamiyat uchun foydali shaxs deb hisoblashi, o’z ehtiyojlarini qondirish uchun imkoniyatlaridan to’laqonli foydalana olishi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Sharqning mashhur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniylarning tarbiyaning maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta’limning ta’siri to’g’risidagi qarashlari inklyuziv ta’lim rivojlanishining metodologik bazasi hisoblanadi. Inklyuziv ta’limda faoliyatini olib borish pedagoglardan yuksak mahorat talab qiladi. O’qituvchilar bilimni shunchaki, og’zaki tarzda bolalarga aytib beribgina qolmay, balki o’zlari amaliyotda ko’rsatishlari va bilimni egallashda bolalarga yordamchi bo’lishlari lozim. Har bir o’quvchiga alohida shaxs – qobiliyat egasi deb qarashlari juda

muhimdir. Bunda berilgan topshiriqlarni baholashda o'quvchilarning bilim doirasi bilan birgalikda qobiliyat, qiziqishlarini ham inobatga olish kerak. Bu o'quvchilarni o'zlarini alohida shaxs deb hisoblashlariga, tanqidiy fikrlarini erkin bayon eta olishlariga yordam beradi. Pedagoglar dars jarayonini qiziqarli, yanada tushunarli bo'lishi uchun turli o'yinlardan foydalanadilar. O'yinlarni tanlashda quyidagilarga e'tibor berish juda muhimdir:

- Birinchi o'rinda shaxs qadr-qimmati turishi lozim. Qadr-qimmat qobiliyatga yoki shaxs yutuqlariga bog'liq bo'lmasligi lozim. Bunda muhimi o'yinda ishtirok ekanligi, natija nisbiy ekanligi tushuntirilishi lozim;

- Har bir o'quvchining farqlarini hisobga olgan holda, ularning barchasini minimal darajadagi ta'lim darajasiga erishtirishga yordam berishi kerak;

- Oddiy bolalarda hamdardlik, sabr-toqat, bag'rikenglik kabi insoniy fazilatlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishi;

- O'quvchilar bir birlarini qo'llashlari, yordam berishlari, do'stona munosabat hosil qilishi.

L.S.Vigotskiy ijtimoiy muhit sog'ligi imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir, degan g'oyani ilgari suradi. Shunday ekan dars jarayonida sinfda sog'lom muhitni shakllantirish, bolalarni imkoniyatlarini to'la ochib berishga harakat qilish lozim. Mashg'ulot uchun o'yin tanlashda avvalo bolalardagi qaysi imkoniyat cheklanganligiga e'tibor qaratish muhimdir.

Masalan, tayanch-harakat apparatining buzilishi. Tayanch-harakat buzilishlariga ega bolalarga yurish, predmetlarni ushlash va ushlab turishda qiynaladigan; o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalari shakllanmagan, cheklangan masofada bo'lsa ham, mustaqil ravishda harakat qila oladigan, harakat buzilishlari o'rtacha bo'lgan; qisman o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalariga ega bolalar, mustaqil ravishda harakat qiladigan, o'z-o'zini parvarish qilish ko'nikmalariga ega, lekin ba'zi harakatlarni noto'g'ri bajaradigan bolalar kiradi. Biz quyida mayda motorika mashqlari va ularni rivojlantiruvchi o'yinlarni ko'rib chiqamiz:

Mayda motorika – bu qo'l va ko'zning kichik mushaklarining

muvofiglashtirilgan ishidan kelib chiqadigan vosita harakati. Qo'lning mayda motorikasini rivojlantirishda kichik predmetlar bilan amalga oshiriladigan: konstruktorlar, turli xil mozaikalar, qiziqarli jumboqlar, munchoqlardan buyum yasash, sanoq tayoqchalari, urug'lar va boshqalar; yasash, chizish va turli xildagi hunarmandchilik ishlari orqali bajariladigan; o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishning elementar ko'nikmalarini rivojlantirish (tugmalarni taqish va yechish, bog'ichlarni bog'lash va boshqalar) orqali amalga oshiriladigan; predmetlar konturi ustida chizish, bo'yash, kataklar va qoliplar asosida chizish bo'yicha mashqlar; suv, qum, lentalar, rezina bantlar va boshqalar bilan amalga oshiriladigan o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofidir. Bu harakatlar orqali bolalarning qo'l muskullari harakati yaxshilanishiga erishish mumkin. Bunday o'yinlarda, albatta, sinfdagi sog'lom bolalar imkoniyati cheklangan bolalar bilan birgalikda topshiriqlarni bajarishi, bir birlariga yordam berishi lozim.

Ko'rish qobiliyatining buzilishi. Ko'rish qobiliyatining buzilishi — shaxsning shakllanishi va rivojlanishining butun jarayoniga ta'sir qiladigan vizual idrokning cheklanishi yoki uning yo'qligida namoyon bo'ladigan psixofizik nuqson.

Ko'rishda nuqsoni bor bolalar bilan ishlaganda esa e'tibor berilishi lozim bo'lgan bir qancha talablar mavjud. Masalan, xonaning yorug'ligi, sinf xonasidagi jihozlarning o'rnini doimiy saqlash, xona rangi, partaning bo'yi va shu kabilar. Bunday nuqsoni bor bolalar bor sinflarda o'yinlar o'tkazishda obyektlarni namoyish etishda vizual idrokni yaxshilaydigan fonlardan foydalanish, predmetlarni qora va oq fonda yoki yashil (tinchlantiruvchi), jigarrang (sokin, kontrastli) yoki to'q sariq rangda (rag'batlantiruvchi) fonda namoyish etish, predmetni va fonni rangga moslash, shu orqali uni barcha detallarda yaxshiroq ko'rishga erishish, predmetlar katta, yorqin, shakli va detallari bo'yicha aniq bo'lishini ta'minlash, obyektlarni bir-biridan alohida ajralib turadigan qilib joylashtirish, ular bir qator va nuqtada birlashib ketmasligiga harakat qilish lozim. O'qituvchi o'z nutqiga e'tibor berishi kerak. O'qituvchining nutqi ifodali va aniq bo'lishi kerak, dars davomida qilayotgan, yozayotgan, chizayotgan yoki tajriba

o'tkazgandagi barcha harakatlarni nutq orqali ifodalash muhimdir. Chunki, bola eshitish orqali ko'proq ma'lumot oladi va tasavvur qiladi. Masalan, ko'rishda nuqsoni bor bolalar bilan 1-sinf matematika darsligida berilgan "Geometrik shakllar" mavzusida quyidagicha o'yin tashkil etish mumkin:

Buning uchun geometrik shakllar rasmi va bu shakllar yordamida hosil qilingan uy maketi kerak bo'ladi. Bunda maket va rasmlar bir xilligiga e'tibor qaratish zarur. Bolalarga dastlab maketdagi geometrik shakllar joylashgan o'rni bilan tanishish vazifasi beriladi. Bu orqali bolalardagi ko'rish va teginish yordamida predmetlarning xususiyatlarini va farqlarini aniqlash qobiliyati mustahkamlanadi va rivojlantiriladi. So'ngra bolalar rasmlarni xuddi maketdagidek qilib rasmiga joylashtirishi so'raladi. Bu o'yin orqali bolalarning diqqati rivojlantiriladi, buyumlarni sezgi orqali his qilib yanada yorqinroq ko'rishga imkon yaratadi.

Eshitishda nuqsoni bor bolalar. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar — bu tovushlarni aniqlash va tushunish qobiliyati to'liq (karlik) yoki qisman (zaif eshituvchilar) pasaygan bolalar. Eshitish qobiliyati bolaning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Eshitish qobiliyati yordamida bola tovushlarni tushunishni, tovushlarga taqlid qilishni va gapirishni o'rganadi. Eshitish qobiliyati bolaga intellektual rivojlanish, xavfli signallarni eshitish, yo'nalishni aniqlash, boshqa bolalar bilan muloqot qilish va aloqa qilish ko'nikmalarini egallash imkonini beradi. Bu qobiliyatining yo'qolishi bolani muhim ma'lumot manbasidan mahrum qiladi va uning intellektual rivojlanishini cheklaydi. Biroq, bu xususiyatlar mashg'ulotlarda maxsus usullar va texnik vositalardan foydalanish bilan kompensatsiya qilinishi mumkin. Eshitishdagi nuqsonlar nutqning rivojlanishiga va bolalarda fikrlash, xotira, e'tibor, idrok, tasavvur, xulq-atvor va shaxsiyatning shakllanishiga ta'sir qiladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda uzoq muddatli xotirada eslab qolishga o'rgatish savol-javob orqali amalga oshiriladi. Savol-javob faqat o'tilayotgan mavzu bo'yicha emas, balki o'tilgan mavzular yuzasidan bo'lsa ham maqsadga muvofiq. Matn bilan ishlaganda bunday o'quvchilarni so'zlarni

ma'nodosh so'zlar bilan almashtirish o'qilgan matn mazmunini o'z so'zlari bilan bayon qilishga o'rgatish kerak. Bu eshitishda nuqsoni bor bolalarning fikrlash xotirasini rivojlantirishga yordam beradi. O'yin turlaridan ko'proq sujetli-rolli o'yinlardan foydalanish mumkin. Sujetli-rolli o'yin jarayonida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar o'zlariga berilgan rollar asosida katta kishilar hayoti, ularning faoliyati va o'zaro munosabatini ifodalaydi. O'yin davomida atrof-olam haqidagi tasavvur aniqlanadi, chuqurlashadi, ularning bilimi kengayib, qiziqishlari shakllanadi. O'yin jarayonida bolalar ijtimoiy xulq qoidalarini egallaydi. O'yinning xarakterli xususiyatlaridan biri hayotda qo'llaniladigan predmetlarni boshqa maqsadda qo'llashdir. Predmetlarni o'yin jarayonida qo'llashda sog'lom bolalar nomini osongina boshqa predmet nomiga almashtira oladilar. Eshitishda nuqsoni bor bolalarga esa bu biroz qiyinchilik tug'diradi. Chunki bunday bolalar predmetga qo'yilgan shartli nomga emas, predmetning xususiyatiga ko'proq e'tibor beradilar.

Yana shunday nuqsonlardan biri – bu nutqiy nuqson. Nutqida nuqsoni bor bolalar bilan ishlashda pedagog quyidagilarga e'tiborga olishi lozim:

- bolalar bilan aniq va to'g'ri gaplashish;
- nutq materialiga e'tibor berish: she'rlarni yodlash, rasmlar asosida suhbatlar o'tkazish, bir qator rasmlardan hikoyalar tuzish, ertaklarni qayta aytib berish;
- bolalar bilan sahnalashtirilgan ertak, teatr o'yinlari, qo'g'irchoq teatrlarini o'tkazish uchun mavjud bo'lgan va turli xil materiallardan tayyorlangan jihozlardan foydalanish;
- fonetik o'yinlar va nafasni normallashtirishga qaratilgan o'yinlardan foydalanish;
- nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalarga atrofdagilar do'stona munosabatda bo'lishlari ustidan nazorat qilish lozim. Chunki tanqid va masxara qilish uning nutqini yomonlashtirishi, bolaning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ma'lumki, o'yin bolalarning tabiiy holatidir. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar turmush mavzusiga oid o'yinlarni ko'proq yaxshi ko'radilar, chunki ular

uncha keng tasavvurni talab etmaydi va har kun i kuzatiladigan tanish sahnalardan iborat bo'ladi. Lekin o'yin faoliyati nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda nutqi me'yorda rivojlangan bolalarga nisbatan ancha sust bo'ladi va o'yin yangi detallar bilan kengaytirilmaydi.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'lim jarayonida olib boriladigan barcha pedagogik o'yinlar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishida muhim omil bo'la oladi. Faqatgina o'yinlarni tanlashda bolalarning shaxsiy sifatlarini e'tiborga olish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son
- 3.[Inklyuziv ta'lim: afzalliklari va kamchiliklari, xususiyatlari va tavsiyalari - Jamiyat - 2022 \(drunkentengu.com\)](#)
- 4.Виготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация. // "Проблема дефектологии". М., 1996. С.42.
- 4.[biologiya.edu.uz>kontent/yoshfiziologiyasi/2/2.pdf](#)
- 5.Романьюк М.П. Мелкая моторика/Белгородск, 2019
- 6.[https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/article/view/437](#)
- 7.Мо'minova.L.R va b.q. Maxsus psixologiya – O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti: Toshkent, 2018 –B.270.